

Марія Валеріївна Яцюк,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології та розвитку особистості Вінницького обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників, м. Вінниця

ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ У ПСИХОМАЛЮНКАХ ДОШКІЛЬНИКІВ

У статті подано аналіз психомалюнку як ефективного психодіагностичного інструментарію оцінювання психологічної безпеки освітнього простору дошкільника. Обґрунтовується, що критеріями психологічного простору та факторами, що впливають на задоволеність взаємовідносинами дитини в освітньому просторі є психологічна дистанція між опорними фігурами малюнку та зміни пропорції фігури дитини у серії психомалюнків.

Ключові слова: *психомалюнок, освітній простір дошкільника, психологічна безпека освітнього простору.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Вивчення проблеми безпечного освітнього простору дитини постає особливо актуальним у контексті оптимізації психологічної допомоги дошкільникам. Психомалюнок дозволяє розкрити багатоаспектність символічної презентації психологічного простору дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Висвітлення феномену символізації змісту несвідомого було розпочате у глибинній психології (А. Беккер, Ж. Лакан, Ч. Ракрофт, Ф. Тайсон, Р. Тайсон, З. Фрейд та ін.) та набуло подальшого вивчення у наукових розробках академіка НАПН України Т. Яценко та її учнів.

Використанню психомалюнку в психодіагностичній та психокорекційній практиці присвячені роботи С. Аврамченко, К. Бабенко, Н. Гриньової, І. Євтушенко, Л. Мошенської, М. Петрайтене, О. Полянничко, П. Теслюка, Л. Туз, В. Яшина та ін.

Водночас, сучасна стратегія в методології та практиці психологічної служби дошкільної освіти щодо оптимізації умов розвитку особистості дошкільника характеризується певними суперечностями між соціальною значущістю гармонізації психологічного простору дитини та недостатньою розробленістю відповідного науково-методичного забезпечення. Звернення до психомалюнку створює умови налагодження психологічного контакту з дитиною, розуміння її потреб та психоемоційного стану, особливостей суверенного простору дошкільника.

Мета статті – теоретико-експериментальне обґрунтування використання психомалюнку дитини як засобу психологічного аналізу безпеки освітнього простору дошкільників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Психологічний простір дитини, слідом за А. Журавльовим, А. Купрейченко, розуміємо як феноменологічне середовище, таке, що вибірково сприйняте й оцінене, представлене у свідомості й засвоєне дитиною, доповнене та перетворене, створене і підтримане самою дитиною, відповідно до актуального життєвого контексту [3, с.11].

У такому розумінні вказується на роль передусім ставлення дитини до власного простору в цілому, до свого місця, ролі і функцій в ньому, взаємодії з іншими референтними фігурами простору, їхньої ролі для дитини тощо.

У психомалюнку відображаються структурні характеристики психологічного простору дитини (загальні (композиційні), суб'єкта простору, елементів простору, міжпросторових стосунків).

Важливими вимірами психологічного простору та факторами, що впливають на задоволеність взаємовідносинами дитини є психологічна дистанція та пропорція. Під психологічною дистанцією ми розуміємо особливу характеристику психологічного простору, що відображає багатогранність міжособистісних взаємин дитини з референтними особами у вимірі «далеко-близько». Вибір психологічної дистанції є суто індивідуальним. Проте ми припускаємо, що динаміка психологічної

дистанції між ідентичними фігурами серії психомалюнків буде вказувати на суб'єктивне зближення (довіру) або віддалення (недовіру) до об'єктів середовища.

Під психологічною пропорцією ми розуміємо відображення суб'єктивного переживання «опанування» власним простором, яке оцінюємо за співвідношенням розмірів фігури «дитини» на малюнку до розмірів аркуша паперу. Ми припускаємо, що динамічне збільшення-зменшення пропорції фігури «дитини» є показником змін її суб'єктивного комфорту-дискомфорту у певному середовищі.

На думку багатьох дослідників (А. Колосов, Л. Мошенська, О. Свірепо, Т. Яценко та ін.), найзмістовнішим критерієм психологічного простору дитини є взаємини з іншими референтними особами (батьками, братами, сестрами, ровесниками, дідусем, бабусею, вихователькою тощо), які утворюють динамічну систему стосунків, що визначає напрямок подальшого розвитку дитини.

З метою експериментальної перевірки висунутих припущень нами використана серія психомалюнків («Моя сім'я», «Я у садочку»), за якими оцінювалася психологічна дистанція між дитиною та референтними фігурами малюнків та динаміка пропорцій розміру фігури дитини до аркуша малюнку. Для статистичної обробки результатів використані методи описової статистики, для встановлення зв'язків між параметрами вимірювання – кореляційний аналіз Пірсона.

Організація та реалізація експерименту відбувалася на базах: ДНЗ № 21 (м. Вінниця) та ДНЗ № 1 «Пролісок» (м. Хмельник). У дослідженні взяло участь 64 п'ятирічних дітей, серед яких 37 дівчаток і 27 хлопчиків. Загальна кількість зібраних малюнків складає 138.

Дітям протягом 2 днів почергово пропонувалося намалювати олівцями або ж фломастерами малюнки «Моя сім'я», «Я у садочку». Оцінювання малюнків здійснювалося як за допомогою якісного аналізу дискурсу малюнків, так і за допомогою кількісної оцінки дистанції у діадах: «дитина–мама»,

«дитина-тато», «дитина-брат/сестра», «дитина-дім», «дитина-вихователька», «дитина-друг/подруга», «дитина-будинок садочка», «дитина-дерево» та пропорцій фігури дитини у співвідношенні до розмірів аркушу малюнку. Результати дослідження відображені у таблицях 1 і 2.

Таблиця 1 - Результати вивчення психологічної дистанції та пропорції в малюнках «Моя сім'я» у дошкільників (n=64)

Категорії	абс. зн.	у %	$\bar{x} \pm \sigma$
1. Я – мама (дистанція)	64	95,3	54,48±39,7
2. Я – тато (дистанція)	51	79,68	58,17±40,39
3. Я – брат/сестра (дистанція)	40	62,5	51,77±38,34
4. Я – дім (дистанція)	18	28,12	75,69±48,77
5. Пропорція фігури дитини	57	89,06	0,3±0,12

За результатами аналізу психомалюнків «Моя сім'я» викликає хвилювання відсутність зображення дитини у 7 малюнках (10,94 %). В той час, на малюнках «Я у садочку» на 20 малюнках відсутнє зображення дитини (31,25%). Відсутність дитини на малюнку, за переконаннями А. Венгер, є свідченням емоційної відгородженості референтних осіб у родинних взаєминах та інших значущих взаємостосунках. Підтвердження цьому знаходимо в інтерпретації Л. Кормана. Науковець стверджує, що відсутність зображення дитини на малюнку є свідчення її ізольованості, самотності, меншовартості, що самою дитиною витісняється, символічно репресується. Ці спостереження наводять на думки про депривацію потреби у надійній прив'язаності і безпеці, існування тривожного стану дитини. Занепокоєння, тривожність проявляються у дитини внаслідок суб'єктивного переживання загрози від небезпечного середовища.

Таблиця 2 - Результати вивчення психологічної дистанції та пропорції в малюнках «Я у садочку» у дошкільників (n=64)

Категорії	абс. зн.	у %	$\bar{x} \pm \sigma$
1. Я – мама (дистанція)	13	20,3	33,45±33,18
2. Я – вихователька (дистанція)	13	20,3	58,3±30,39
3. Я – друг (дистанція)	22	34,4	32,9±26,04
4. Я – будинок садочка (дистанція)	44	68,75	62±8,64
5. Я – дерево (дистанція)	9	14,06	50,22±30,72
6. Пропорція фігури дитини	43	67,19	0,34±0,16

Цікавим результатом порівняльного аналізу є динаміка пропорцій фігури дитини у малюнках «Моя сім'я» і «Я у садку». Так, у 21 дитини (32,8% вибірки) розмір фігури себе переважає розмір у малюнку «Я у садку», проте у 16 дітей (25% всієї вибірки) спостерігається більший пропорційний коефіцієнт фігури «Я» порівняно з малюнком «Я у садку», сталість розмірів фігури «Я» встановлено у 10 дітей (15,63%). На нашу думку, збільшення розмірів фігури, ідентифікованої дитиною із собою, у середовищі дитячого садочку є позитивним показником здобуття дитиною у ньому важливого статусу, освоєння нових соціальних ролей «вихованця садочку», «члена дитячого колективу», відмінних від ролі «донечки/онучки», «синочка/онучка», привласнення у свій психологічний простір елементів середовища дитячого закладу. Водночас, тенденція зменшення розмірів фігури, що зображує дитину, з малюнку «Моя сім'я» у малюнок «Я в садку» вказує на зменшення психологічного комфорту дитини, залежного від переживання психологічної безпеки та довіри до неродинного середовища. На нашу думку, причини такого реагування досить варіативні. Так, тривога дитини може зростати у відповідь на несформовану готовність відокремлюватися від матері, або бути посиленою батьківською гіперопікою, може бути і результатом внутрішньосімейних установок недовіряти «чужим», що трапляється у закритих сімейних системах, може бути і негативним досвідом внутрішньгрупової взаємодії тощо. Як зауважує О. Свірепо, суб'єкт, що переживає внутрішній дискомфорт у спілкуванні з іншими особами, скоріше за все має надмірно жорстку внутрішню границю контакту і потребує моделювання дистанції у спілкуванні. Проблема може проявлятися на рівні взаємостосунків «Я - Інакший», «Я - Інший», «Я - Чужий». На рівні «Я - Інакший» людина визначає співрозмовника як рівного собі, на іншому полюсі взаємин «Я – Чужий» – «Чужий» розглядається не як рівний суб'єкт спілкування, а скоріше як об'єкт спостереження. Реальна або ж уявна нерівнозначність положення (статусу), створює відчуття значної дистанції і протилежності інтересів, інстинктивно спонукає переживати недовіру і певну агресивність [5, с. 42].

Іншим важливим критерієм є психологічна дистанція між фігурою дитини та іншими референтними особами та символами, яка є об'єктивним показником психологічного комфорту («близькості») або ж дискомфорту («віддаленості») у взаєминах. Відомо, що психологічна дистанція є важливим регулятором спілкування. Інтимна, соціальна, публічна дистанції визначають характер рольової взаємодії суб'єктів спілкування, що детально описано в підручниках із соціальної психології.

Так, за результатами аналізу психомалюнків, ми виявили, що образами присутній у кожному малюнку «Моя сім'я», в той час, як на малюнку «Я в садку» у 13 осіб (20,3%). Значне скорочення відстані на малюнку «Я в садку» у порівнянні з малюнком сім'ї є свідченням зростання тривоги відокремлення від матері, саме тому фігура матері і з'являється в композиції малюнку як символ безпеки. Дитина за допомогою малюнку із зображенням мами символічно долає тривогу відсутності поруч мами. Кореляційний аналіз також підтвердив наше припущення, між дистанцією в діаді «Я–мама» на малюнку «Я в садку» та пропорційним коефіцієнтом образу «Я» встановлено коефіцієнт $r=-0,58$, за $p \leq 0,01$. Так, чим більше дистанція у діаді «Я–мама», тим, ймовірно, меншим буде зображення дитиною себе на малюнку «Я у садочку».

Позитивним сигналом адаптованості дитини в дошкільному навчальному закладі є зображення виховательки та друзів-одногрупників. За нашими спостереженнями 20,3% дітей, що брали участь у дослідженні, акцентують роль виховательки у власному психологічному просторі дитячого садочку. Діти, символічно переносять очікування щодо образу матері на фігуру виховательки. Напевне, через це одночасне зображення дитиною мами і виховательки разом на малюнку ми зустріли лише на 1 малюнку «Я в садочку».

Психологічна дистанція між фігурою дитини та зображенням друзів-одногрупників значною мірою зближується порівняно з дистанцією в діаді «Я–брат/сестра». Так, 34,4% дітей зобразили друга або ж друзів на своєму малюнку

«Я в садочку». Зображення інших дітей на малюнку інформує про активність та характер соціальних контактів дитини, успішність її соціалізації. Водночас, фігури друзів-одногрупників, на нашу думку, є проявом потреби дитини у соціальній підтримці та прийнятті. Композиційне розташування груп дітей вказує на динаміку взаємовідносин дітей у малій групі, зокрема, поділ на мікрогрупи, прояви конфліктів, ставлення до власного групового статусу та статусу інших дітей, актуальні переживання відгородженості або ж групової солідарності тощо.

Символом існування бар'єрів у спілкуванні дитини в групі є зображення певних огорожень, бар'єрних предметів між собою та дітьми, винесення себе за межі будівлі садочку, в той час, коли діти та вихователька у ньому та ін.

Зображення будинку домівки та будинку дитячого навчального закладу є інтегрованим образом взаємовідносин дитини у визначеному середовищі. Так, в малюнках сім'ї діти використовували образ дому як допоміжний (на 28,2% малюнків), тим самим посилюючи загальне переживання взаємодії членів родини. В малюнках садочку 68,75% дітей зобразили будівлю дитячого садка. Образ будинку демонструє ставлення дитини до взаємин в тому середовищі, що показане на малюнку, характер контакту мешканців будинку, напруженість–комфортність, психологічна відгородженість–близькість, свобода–взаємозалежність учасників взаємодії.

Аналіз малюнків дозволяє виділити алгоритм вивчення психомалюнків дітей:

1. Зафіксувати загальне емоційне враження від малюнку (гармонійний-дисгармонійний; комфортний-дискомфортний тощо);
2. Проаналізувати композиційне вирішення малюнку (заповнення простору психомалюнку опорними елементами. Звернути увагу на групування елементів, відокремлені чи відгородженні фігури, незаповнений простір. У серії психомалюнків порівняти дистанції між аналогічними фігурами);

3. Проаналізувати функціональне призначення фігури у композиції малюнку (наприклад, проаналізувати «що робить фігура з малюнком?», «як зміниться малюнок, якщо уявно вилучити фігуру?», «що відбудеться, якщо уявити, що фігура продовжить рух?» тощо);

4. Подумки уявити процес виконання малюнку; проаналізувати, на які фігури дитина витратила більше часу, енергії, зусиль; які переживання викликав цей процес; яка динаміка психоемоційного стану у виконанні малюнку; додатково проаналізувати характер штриху;

5. У серії психомалюнків простежити динаміку психоемоційного стану дитини, зміни у розмірах ідентичних фігур, виникнення та зникнення окремих опорних елементів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження у даному напрямку. Алгоритм вивчення психомалюнків дітей дошкільного віку передбачає активну дослідницьку позицію психолога, неупередженість аналізу, обережне висунання гіпотез та інтерпретацій, дотримання етичних принципів психодіагностичного дослідження.

Аналіз серії психомалюнків, виконаних протягом визначеного часу дитиною, дозволяє значною мірою підвищити вірогідність результатів аналізу психомалюнків. У психомалюнках проектується локалізація тривоги дитини у певних стилізованих образах. Розкриття специфічних особливостей тривоги дітей, що відвідують дошкільні навчальні заклади, дозволяє сформувати більш ефективні програми профілактики та психокорекції негативних психічних станів дошкільників.

Результати аналізу психомалюнків показують важливість визначеності, стабільності та прогнозованості взаємостосунків дитини з референтним оточенням. Присутність дорослих та дітей в психологічному просторі дошкільника забезпечують його необхідною соціальною підтримкою та прийняттям. Позиція дорослого в цей час вимагає одночасно уважності і підтримки ініціативи дитини у дослідженні та моделюванні безпечного психологічного простору.

Перспективами подальшого вивчення може стати концептуальний аналіз гуманістичного підходу до діагностично-корекційних процесів засобами психомалюнку.

Список використаної літератури

1. Дилео Дж. Детский рисунок: диагностика и интерпретация. / Дж. Дилео. — М: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. — 272 с, ил. (Серия «Психологический практикум: тесты»).
2. Венгер А.Л. Психологические рисуночные тесты: Иллюстрированное руководство. / А.Л. Венгер. — М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. — 160 с: ил.
3. Журавлев А.Л. та ін. Социально-психологическое пространство самоопределяющегося субъекта: понимание, характеристики, виды / Журавлев А.Л., Купрейченко А.Б. // Вестник практической психологии образования. — 2007. — № 2(11). — С. 7–13.
4. Колосов А.Б. Психологічний простір кваліфікованого атлета / А.Б. Колосов // Актуальні проблеми фізичної культури і спорту. — 2008. — № 15. — С. 51-56.
5. Свирепо О.А. и др. Образ, смысл, метафора в современной психотерапии / О.А. Свирепо, О.С. Туманова. — М.: Изд-во института психотерапии, 2004. — 276 с.
6. Степанова В.А. Выражение чувств и эмоциональных состояний у детей дошкольного возраста в рисунке человека и в рисунке семьи / В.А. Степанова // Журнал прикладной психологии. — 2003. — № 4-5. — с.80-89.
7. Яценко Т.С. и др. Психоаналитическая интерпретация комплекса тематических психорисунков / Т.С. Яценко — М.: Олимп, 2000. — 345 с.

Рецензент: доктор психологічних наук, професор Томчук М. І.

Стаття надійшла до редакції 14.08.2014

Яцюк М. В. Психологическая безопасность образовательного пространства в психорисунках дошкольников

В статье представлен анализ психорисунка как эффективного психодиагностического инструментария оценивания психологической безопасности образовательного пространства дошкольника. В статье обосновывается, что психологическая дистанция между фигурой ребенка и другими референтными лицами является объективным критерием психологического комфорта («близости») или дискомфорта («удаленности») в

переживаннях ребенка. Показателем социализации ребенка в образовательной среде является присутствие на рисунке ключевых референтных лиц.

Ключевые слова: психорисунок, образовательное пространство дошкольника, психологическая безопасность образовательного пространства.

Yatsyuk M. V. Psychological safety education space in psychodrawings preschool

The article deals with psychodrawing analyses as an effective psychodiagnostic tool assessment of preschoolers' education area psychological safety. The contemporary strategy in methodology and practice of preschool education psychological services according the conditions optimization for the development of preschooler personality is characterized by certain contradictions between the social significance of child psychological space harmonization and the lack of the appropriate scientific methods development. The usage of the psychodrawing creates the conditions of psychological contact establishment with the child, its needs understanding and psychoemotional state, sovereign space features specific of the preschooler.

The aim of the article: the theoretical and experimental justification of child's psychodrawing usage as a means of psychological security analysis of preschoolers' education area.

It is grounded in the article that the criteria of psychological space and the factors that influence child relationship satisfaction in the educational space are the psychological distance between figures' basic proportions and shape changes in a series of child's psychodrawings. It is proved that the psychological distance between the child's figure and other referent personalities is an objective criterion of psychological comfort ("proximity") or discomfort ("distance") in the child's experiences. An indicator of the child's socialization in an educational environment is in the presence of the key referent people.

The localization of child's anxiety is projected in certain stylized images in psychodrawings. Disclosure of the specific features of children's anxiety attending pre-school educational institutions, allow creating more effective prevention programs and therapy of negative mental preschoolers' states.

The suggested algorithm of working with psychodrawings reveals the symbolic multidimensional psychological space presentation of the child and could be recommended in psychological practice.

Keywords: *psychodrawing, preschooler's educational space, psychological security of education area.*